

LEADER Netwerk Nederland

LEADER EN LANDBOUW

Een selectie inspirerende LEADER-projecten uit heel Nederland

Foto voorkant: 'De Historische Moestuin De Haar in ere hersteld en weer in bedrijf'
Foto: Stichting Moestuin de Haar

oktober 2021

Sjaak van der Tak

Foto: LTO

SAMEN VOOR DE TOEKOMST

Een sterker inkomen voor boeren en tuinders is al tientallen jaren een van de speerpunten van LEADER – sinds de oprichting, zelfs al voor het onderdeel werd van het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) in 2007. Anno 2021 is het verbeteren van het verdienvermogen nog steeds een van de grootste uitdagingen voor de agrarische sector.

Heel belangrijk dus dat LEADER onderdeel blijft uitmaken van het nieuwe GLB, dat over de positie en de toekomst van de agrarische sector gaat! Afgelopen jaar is er na veel vergaderen door de Europese instanties een akkoord bereikt over de hoofdlijnen van het GLB. De komende tijd zal de aandacht verschuiven naar de Nederlandse invulling hiervan, met bijbehorende doelen. De LEADER-aanpak ondersteunt boeren en tuinders in het

behalen van deze doelen, zoals in de zoektocht naar andere verdienmodellen, en is daarom bijzonder relevant en waardevol.

Deze brochure benadrukt wat LEADER voor de landbouw kan betekenen. Daarbij staat het betrekken van burgers centraal. Cruciaal in deze tijd, waarin de landbouw in Nederland verder onder druk is komen te staan. De projecten in deze brochure geven die verbinding tussen boer en burger mooi weer. Het blijven aangaan van die verbinding blijft hard nodig, om zo te laten zien wat voor moois de sector allemaal te bieden heeft, ook voor de toekomst!

Sjaak van der Tak

Voorzitter LTO Nederland

Boerderij Buitenverwachting

LEADER en landbouw	9
30 jaar LEADER	10
LEADER en de doelen van het nieuwe GLB	14
De LEADER-gebieden in Nederland	16
Introductie op de projecten	18
Projecten	20
LEADER is niet alleen landbouw, maar bijvoorbeeld ook...	48
Afkortingen en begrippen	53
Colofon	54

Kas in project Kerkwerve

LEADER EN LANDBOUW

In het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) staat de positie en de toekomst van de agrarische sector centraal. Dit is niet zo raar als je bedenkt dat in Europa de bos-, land- en tuinbouw verreweg de grootste grondgebruiker is en in veel plattelandsgebieden ook een belangrijke bijdrage levert aan de lokale en regionale economie.

De laatste jaren is echter de nadruk steeds meer komen te liggen op de rol die de landbouw speelt en kan spelen bij het oplossen van vraagstukken rond klimaat, dierenwelzijn, duurzame en gezonde voeding, de kwaliteit van bodem, water en lucht en het beheer van biodiversiteit en landschap. Via het GLB kunnen agrarische ondernemers die zich voor deze thema's willen inzetten, hiervoor ook (deels) beloond worden.

In het nieuwe GLB zal, als onderdeel van de doelen van de **Green Deal** van de Europese Commissie, de focus nog meer komen te liggen op klimaatvriendelijke, natuurvriendelijke vormen van (kringloop)landbouw. Sommige van de nieuwe GLB-doelen weerspiegelen dit, waarbij het uiteindelijk ook gaat om wat er onder de streep overblijft voor de agrariër.

In deze nieuwe brochure willen we de aandacht leggen op wat LEADER voor de landbouw kan betekenen. LEADER is een breed programma voor de ontwikkeling van de plattelandseconomie. LEADER draagt bij aan de leefbaarheid van kleine kernen (zaken die

ook voor agrarische ondernemers en hun gezinnen van belang zijn), aan het versterken van (toeristische) bedrijvigheid, aan natuur en landschap, aan duurzaamheid, maar zeker óók aan de versterking van de agrarische sector.

In ongeveer de helft van alle LEADER-projecten speelt de agrarische sector een rol en in veel gevallen zelfs de hoofdrol: mooie, innovatieve projecten van gedreven ondernemers en burgers, die economie en ecologie, maar ook boer en burger met elkaar verbinden. In deze brochure presenteren we een nieuwe selectie van prachtige initiatieven uit alle twintig LEADER-gebieden.

Zeebanaan

30 JAAR LEADER

LEADER is een bottom-up werkwijze voor regionale ontwikkeling: voor, door en van de burgers zelf! Deze unieke werkwijze is in 1991 bedacht en geïntroduceerd in de gehele Europese Unie. LEADER werd eerst als zelfstandig programma uitgevoerd en vanaf 2007 als onderdeel van het Plattelandsontwikkelingsbeleid, dat op zijn beurt weer onderdeel is van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).

LEADER staat voor een integrale aanpak van onderop voor het stimuleren van de vitaliteit van een regio. Integraal wil zeggen dat het gaat om zowel de sociale en economische ontwikkeling als de ecologische duurzaamheid. Elk gebied stelt zelf een lokale ontwikkelingsstrategie (LOS) op, uitgaande van de specifieke uitdagingen van dat gebied. De thema's en doelen kunnen daarom verschillen van gebied tot gebied.

Uitvoering door het gebied

Op basis van de Lokale Ontwikkelingsstrategie kan een gebied aanspraak maken op Europees geld, onder voorwaarde dat provincie, gemeenten en waterschappen samen een even groot bedrag in het programma investeren. Het programma wordt uitgevoerd door een Lokale Actiegroep (LAG). De LAG bestaat uit inwoners, ondernemers en vertegenwoordigers van lokale organisaties en overheden, waarbij de overheden niet de meerderheid mogen hebben. De LAG ondersteunt initiatieven en beoordeelt subsidieaanvragen, organiseert kennisuitwisseling en beoordeelt welke projecten een bijdrage krijgen.

Het multiplier-effect

Naast de 'LEADER-bijdrage' moeten de initiatiefnemers ook altijd een eigen bijdrage leveren van tenminste 50%. Dit kan in de vorm van geld, maar ook 'in natura' door de inzet van eigen arbeid en vrijwilligerswerk. Zo laten initiatiefnemers zien dat er voldoende lokaal draagvlak en draagkracht is voor het

Excursie LEADER Weidse Veenweiden naar Andernach. Foto: Marianne Breedijk

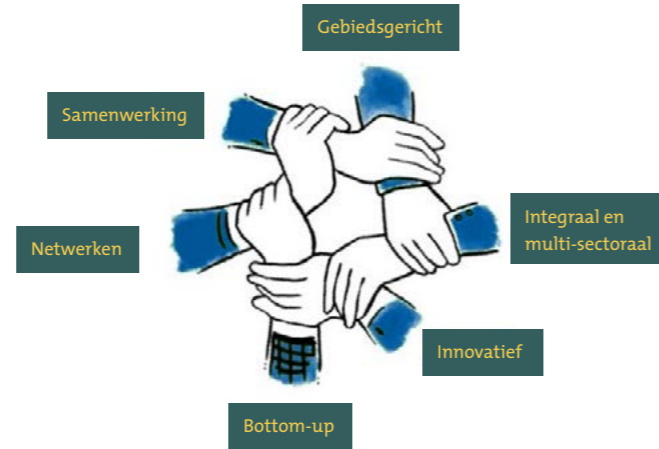
project. Eén euro vanuit Europa levert zo een investering in het gebied op van minstens vier tot soms wel meer dan tien euro. Deze vermenigvuldiging van de oorspronkelijke investering noemen we het ‘multiplier-effect’. De investeringen leiden vaak ook tot nieuwe werkgelegenheid en bedrijvigheid. Door het lokaal uitvoeren van de projecten wordt de betrokkenheid en het zelf-organiserend vermogen van bewoners in de regio versterkt.

De LEADER-methode

Het gaat altijd om initiatieven van lokale bewoners, ondernemers en organisaties die meerwaarde hebben voor het gebied en die bijdragen aan de thema’s en doelen van de gebiedsstrategie. Daarnaast kijkt de Lokale Actiegroep bij de selectie van projecten of ze van onderaf door initiatief uit het gebied zelf (bottom-up) tot stand zijn gekomen en draagvlak hebben in de regio, innovatief zijn, multi-sectoraal georganiseerd zijn, een voorbeeldfunctie kunnen vervullen voor anderen en samenwerking bevorderen binnen het gebied, met andere gebieden in Nederland of zelfs met gebieden in andere Europese landen.

Meer dan subsidie

LEADER is dus meer dan alleen een ‘subsidiepot’! De Lokale Actiegroep en de LEADER-coördinator begeleiden initiatiefnemers van idee naar plan, van plan naar aanvraag

en ook in de uitvoering. Ze kijken wat het initiatief nodig heeft: bijvoorbeeld geld om te investeren (eenmalige bijdrage), kennis, contacten, maar ze kunnen ook hulp bieden bij de subsidieaanvraag en het vinden van andere financieringsbronnen.

Communicatie is een belangrijk onderdeel van de LEADER-aanpak. Dit gebeurt door middel van nieuwsbrieven, via eigen websites, social media, maar vaak ook in

netwerkbijeenkomsten. De LEADER-groepen en -coördinatoren brengen allerlei initiatiefnemers met elkaar in contact, waardoor kennis en ervaring worden gedeeld. Hierdoor ontstaat er meer innovatie en meer samenwerking binnen de regio en tussen regio's. Deze aanpak versterkt het regionale netwerk.

Europa dichterbij de burgers

LEADER maakt het voor inwoners mogelijk om betrokken te zijn bij de ontwikkeling van hun gebied en daarmee ook bij de uitvoering van een Europees programma. Zo biedt LEADER een unieke kans om de vertrouwensband tussen Europa en haar burgers op een directe en concrete manier te verbeteren. Het brengt Europa dichterbij de burgers en andersom!

LEADER Netwerk Nederland

Er zijn in Nederland twintig LEADER-gebieden. Deze LEADER-gebieden vormen samen het **LEADER Netwerk Nederland** (LNN). LNN richt zich vooral op het organiseren van de onderlinge uitwisseling van kennis en ervaringen tussen de LEADER-gebieden en op het uitdragen van de resultaten op landelijk niveau. Deze brochure is daar een voorbeeld van. Via LNN zijn de LEADER-gebieden ook aangesloten bij **ELARD**, de koepelorganisatie van de bijna 3000 LEADER-gebieden die er in heel Europa zijn. ELARD behartigt ook de belangen van LEADER bij de Europese instituties.

LEADER EN DE DOELEN VAN HET NIEUWE GLB

Dit Europese beleid heeft drie hoofddoelen met elk drie subdoelen:

HOOFDDOEL 1

Het eerste hoofddoel is: Bevorderen van een slimme, veerkrachtige en gevarieerde landbouwsector. Dat kan vorm krijgen door

- het bieden van steun met oog op een leefbaar landbouwinkomen en veerkracht in de EU om de voedselzekerheid te vergroten (1a);
- het vergroten van de marktgerichtheid en het concurrentievermogen van de agrarische sector (1b);
- het verbeteren van de positie van landbouwers in de waardeketen (1c).

Het huidige **Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)**, waar LEADER onderdeel van is, zou eind 2020 aflopen, maar is met twee jaar verlengd. Dit betekent dat het nieuwe programma pas in 2023 van start gaat. Ondertussen is wel duidelijk hoe de contouren van dit nieuwe programma er uit zien.

Een belangrijk verschil met de huidige periode is, dat elk land een samenhangend plan moet maken: het **Nationaal Strategisch Plan (NSP)**. Hierin moet worden aangegeven hoe de Europese en de nationale middelen ingezet gaan worden en hoe deze gaan bijdragen aan de doelen van het Europese landbouw- en plattelandsbeleid.

HOOFDDOEL 2

Het tweede hoofddoel is: Intensiveren van de zorg voor de leefomgeving en het nemen van klimaatmaatregelen, door

- bij te dragen aan mitigatie van en aanpassing aan klimaatverandering (2a);
- duurzame ontwikkeling en efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen te bevorderen (2b);
- bij te dragen aan de bescherming van de biodiversiteit (soortenrijkdom) (2c).

HOOFDDOEL 3

Het derde hoofddoel is: Versterken van de sociaaleconomische structuur in het landelijke gebied. Dat kan door

- jonge landbouwers te ondersteunen en bedrijfsontwikkeling in plattelandsgebieden te vergemakkelijken (3a);
- werkgelegenheid, groei en sociale samenhang in plattelandsgebieden te bevorderen (3b);
- te zorgen dat de landbouw beter kan inspelen op maatschappelijke verwachtingen inzake voedsel en gezondheid (3c).

100% LEADER

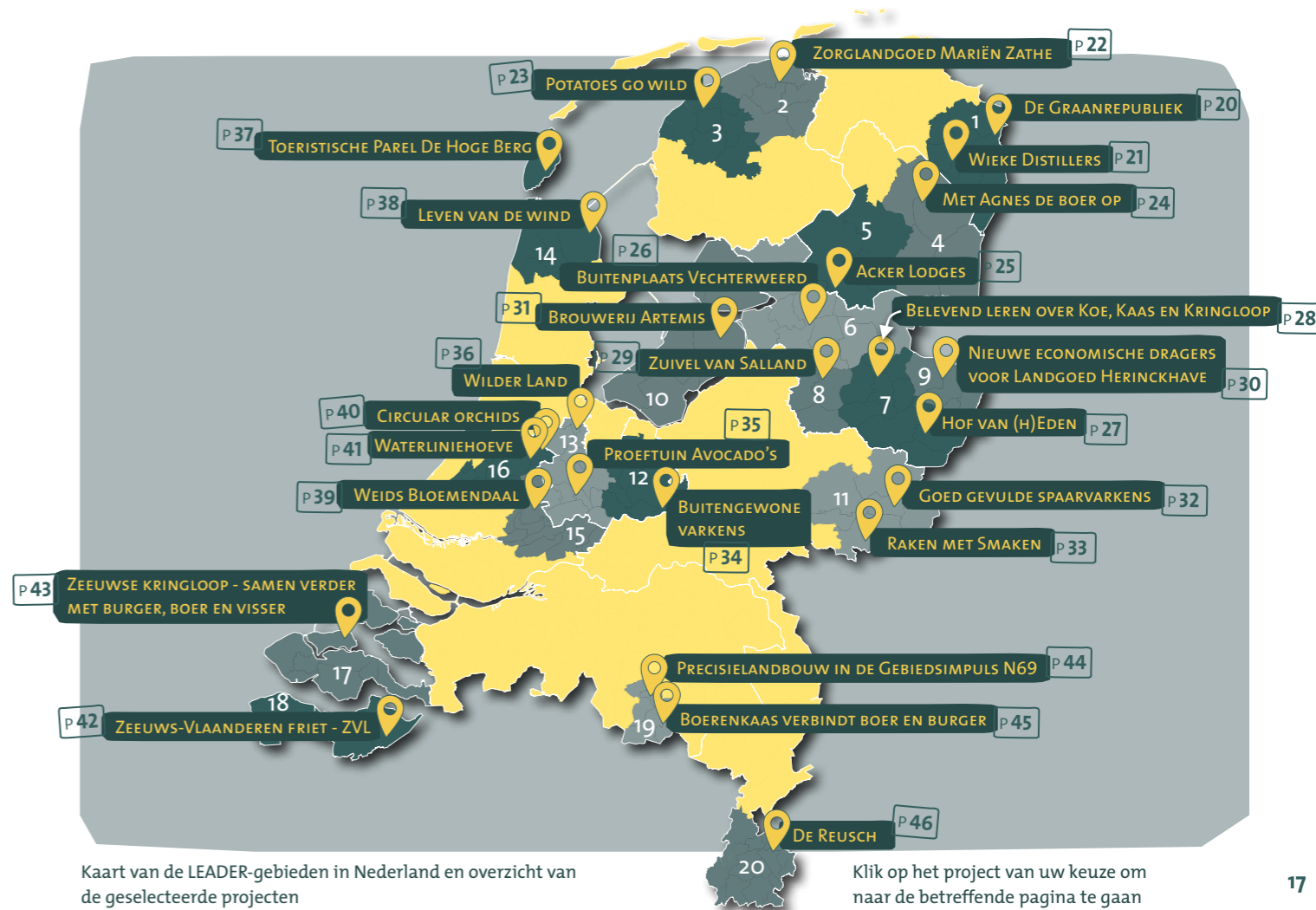
LEADER blijft onderdeel uitmaken van het GLB, ook in de nieuwe periode. LEADER kan vooral bijdragen aan de realisatie van subdoel 3b, het bevorderen van werkgelegenheid, groei en sociale samenhang in plattelandsgebieden. LEADER is ook het enige onderdeel van het GLB dat gericht is op het bereiken van dit doel. LEADER Netwerk Nederland gaat echter een stap verder en stelt dat met de LEADER-aanpak ook kan worden bijgedragen aan de andere doelen en subdoelen. Vandaar de slagzin '100% LEADER'. In **onze vorige brochure** uit 2019 hebben we met concrete voorbeelden van bestaande LEADER-projecten laten zien dat LEADER-projecten feitelijk nu al aan deze doelen bijdragen. Dat is de kracht van 100% LEADER!

DE LEADER-GEBIEDEN IN NEDERLAND

1. Oost-Groningen	11. Achterhoek
2. Noordoost Fryslân	12. Utrecht Oost
3. Noordwest Fryslân	13. Weidse Veenweiden
4. Zuidoost-Drenthe	14. Kop van Noord-Holland
5. Zuidwest-Drenthe	15. Polders met Waarden
6. Noord Overijssel	16. Holland Rijnland
7. Zuidwest Twente	17. Midden- en Noord-Zeeland
8. Salland	18. Zeeuws-Vlaanderen
9. Noordoost Twente	19. Grenscorridor N69
10. Flevoland	20. Zuid-Limburg

Kaart van de LEADER-gebieden in Nederland en overzicht van de geselecteerde projecten

Klik op het project van uw keuze om naar de betreffende pagina te gaan

INTRODUCTIE OP DE PROJECTEN

Dit is alweer de derde brochure waarin LEADER-projecten uit de derde POP-periode worden voorgesteld. Net als bij de vorige brochures is een selectie gemaakt op basis van een thema. In deze brochure staat de agrarische sector centraal. Per LEADER-gebied worden daarom steeds een of twee projecten uitgelicht die een link hebben met de land- en tuinbouw. Dat kan zijn vanwege een vernieuwende samenwerking tussen boer en burger, een bijzonder verdienmodel voor de boer (of biodiversiteit!), de ontwikkeling van spannende nieuwe producten of een manier om kringlooplandbouw in de praktijk te brengen. Er zijn ook projecten die zich juist richten op een nieuwe generatie boeren: jonge boeren die het bedrijf voortzetten, of mensen van buiten de sector die een bedrijf starten. Tezamen geven ze een beeld van de veelvormigheid en dynamiek die in en om de agrarische sector te vinden is, van Oost-Groningen tot Zeeuws-Vlaanderen en van Texel tot Zuid-Limburg.

Op de kaart op pagina 17 is een overzicht te vinden van alle LEADER-gebieden en de projecten in deze brochure. Bij de beschrijving van de projecten is ook de website weergegeven waar meer te lezen is over het betreffende project. Van sommige initiatieven is ook een korte video beschikbaar. Door de QR-code te scannen kun je deze bekijken.

Behalve aan landbouwdoelen wordt er in de LEADER-gebieden ook aan andere doelen gewerkt. Daarvan is een klein 'boeketje' gemaakt, te vinden op pagina 48. Een groot deel van de LEADER-projecten in Nederland, in ieder geval die in deze brochure, zijn daarnaast ook te vinden op de website van Netwerk Platteland: www.netwerkplatteland.nl.

Veel lees- en kijkplezier!

Mijn Boerderijtje - Je eigen moestuin in een app

DE GRAANREPUBLIC

Een innovatiekeuken in een oude Tramremise, dáár moet het gebeuren: de ontwikkeling van smakelijk voedsel en drank op basis van landbouwproducten uit het noorden van Nederland. Coöperatie De Graanrepubliek, een samenwerking van boeren en makers, zet met deze 'innovatiekeuken' in op natuurvriendelijke landbouw en een beter verdienmodel voor boeren en verwerkers door korte ketens, kwaliteit en onderscheidende smaak.

Het historische pand bevat straks een maalderij, mouterij, bakkerij, pastamakerij, brouwerij, distilleerderij, smaaklaboratorium, proefkeuken en lageringschuur. Bezoekers vinden er een gezellig terras, een proeflokaal, een exclusieve slijterij en een educatiecentrum. Met de innovatiekeuken komen alle onderdelen samen en werken ze aan de ontwikkeling en op de markt brengen van milieuvriendelijk geteelde noordelijk graan en graanproducten. Dat zijn zowel oude als nieuwe

toepassingen van Gronings graan, zoals in bier, jenever en brood. Ook werkt de coöperatie aan de teelt van verschillende (oude) graanrassen en de ontwikkeling van nieuwe verkoopbare toepassingen hiervan. De proefkeuken fungeert als motor en katalysator van de activiteiten van de coöperatie. Veel onderzoek en ontwikkeling in de innovatiekeuken vindt vanuit start-ups plaats. De Graanrepubliek heeft grote merken aan de coöperatie gekoppeld die de start-ups een grotere afzetmarkt en testruimte kunnen bieden. Ook verkrijgen zij op deze manier toegang tot hun bedrijfsmiddelen en personeel, bijvoorbeeld marketingcapaciteit en koks.

Directeur Niels Grootenbroek: 'De aard van onze coöperatie en de insteek van de **innovatiekeuken** passen precies bij het doel van LEADER. **Sociale betrokkenheid** is groot en onze innovatie zorgt voor een betere basis voor de noordelijke landbouwers én bijbehorende verwerkers.'

PROVINCIE:
GRONINGEN
LEADER-GBIED:
OOST-GRONINGEN
GEMEENTE:
OLDAMBT

www.graanrepubliek.nl

PROVINCIE:
GRONINGEN
LEADER-GBIED:
OOST-GRONINGEN
GEMEENTE:
VEENDAM

Jaap Nieboer: 'De **contacten** met whisky liefhebbers en -kenners maken de afzet toch een stuk **minder anoniem**.'

www.wiekedistillers.nl

WIEKE DISTILLERS

Wieke Distillers is de neventak van akkerbouwer Jaap Nieboer uit Ommelanderswijk. Een neventak die hij exploiteert samen met schoonvader Arend van Nieuwland sr. en zwager Arend van Nieuwland jr. Het akkerbouwbedrijf beslaat 40 ha waarop hij voornamelijk graan, aardappelen en suikerbieten verbouwt. Tegenwoordig is Jaap ook gecertificeerd distillateur en zet hij in op whisky, gin en jenever van eigen gerst, wodka uit aardappelen en (een soort) rum van suikerbieten. Er wordt ook gewerkt aan likeuren.

LEADER heeft bijgedragen aan de aanschaf van de twee automatische distilleerketels. De distilleerderij is gestart in 2020. In eerste instantie laat Jaap één hectare brouwergerst vermouten. Dit levert genoeg distillaat op om dertien vaten te vullen. De komende jaren moet de whisky rijpen en vanaf 2024 kan Wieke Distillers beginnen met de verkoop ervan. Later volgen proeverijen en rondleidingen. De gin van Wieke Distillers is al in 2021 te koop.

Het project zorgt voor extra inkomsten en toeloop van burgers op het boerenbedrijf. Het zelf op de boerderij verwerken van traditionele landbouwproducten tot een hele reeks van streekproducten is nieuw in de regio. De distilleerderij zorgt voor een meerwaarde voor een deel van de oogst die anders door anderen was verwerkt. Jaap Nieboer voelt zich nu ook meer betrokken bij zijn eigen producten. Hij heeft zijn bedrijf en bedrijfsplan erop ingericht, hij heeft al contacten met verkooppunten en werkt aan een website voor online-verkoop.

ZORGLANDGOED MARIËN ZATHE

In het Friese Kollumerzwaag realiseren initiatiefnemers Eelke Broersma en lenske Meindertsma een zorgboerderij met vijftien zorgappartementen en studio's waar mensen met een beperking zelfstandig begeleid kunnen wonen. Het gebouw wordt in 2022 opgeleverd. Bij de bouw wordt aandacht besteed aan duurzaamheid: de gebouwen zijn comfortabel en gezond zonder negatief effect op het klimaat. Er is voor elke bewoner een compleet eigen appartement, waardoor zelfredzaamheid echt vorm wordt gegeven. In een 24-uurs-opvang is dat tot op heden niet gebruikelijk. Het innovatieve deel zit vooral in de combinatie van al deze facetten in één zorggebouw.

Op de boerderij draait iedereen mee naar vermogen en maakt deel uit van het team. Daarnaast worden de cliënten geprikkeld om zich verder

te ontwikkelen. Zo is Mariën Zathe onderdeel van Praktijkschool Fryslân en wordt op de boerderij praktijkonderwijs aangeboden. Deelnemers krijgen de kans hun dromen en talenten tot hun recht te laten komen. Ze zijn werkzaam in de gemeentelijke groenvoorziening, bij het paardenrusthuis en in het onderhoud van de tuinen rondom de boerderij. Op het terrein is ook een moestuin gecreëerd waar cliënten en bewoners van het dorp Kollumerzwaag samen kunnen tuinieren.

De boerderij heeft een christelijke identiteit, waar iedereen **ongeacht zijn achtergrond** van harte welkom is en waar een **duurzame** en **zinnvolle** relatie centraal staat.

PROVINCIE:
FRIESLAND
LEADER-GEBIED:
NOORDOOST FRYSLÂN
GEMEENTE:
KOLLUMERZWAAG

www.marienzathe.nl

Fotograaf: Studio Imazzo

PROVINCIE:
FRIESLAND
LEADER-GEBIED:
NOORDWEST FRYSLÂN
GEMEENTE:
WAADHOEKE

Froukje de Jong-Krap: 'We hebben aan duizenden gasten kunnen laten zien waar **voedsel van hoge kwaliteit** vandaan komt.'

Froukje de Jong-Krap runt met haar man en zoons een akkerbouwbedrijf in de regio Het Bildt, een belangrijk aardappelgebied. Bildtse (poot) aardappelen worden op grote schaal geëxporteerd.

In het internationale jaar van de aardappel (2008) staken akkerbouwers en kunstenaars de koppen bij elkaar om activiteiten te bedenken die bezoekers naar de boerderijen zouden kunnen lokken. Onder de paraplu van de Bildtse Aardappelweken organiseerden zij exposities van beeldende kunst in boerenschuren, een symposium over het belang van de aardappel, maaltijden op boerenbedrijven en een muziekvoorstelling op een weiland met poëzie, ballet en landbouwapparatuur. Het doel was bezoekers te laten zien waar hun eten vandaan komt. Dat was zeer succesvol en een vervolg hierop diende zich aan in 2012.

www.bildtseardappelweken.nl

Een grootschaligere editie, onder de naam 'Potatoes go wild', kwam met LEADER-steun in 2018 tot stand als onderdeel van het hoofdprogramma van Leeuwarden Culturele Hoofdstad. Studenten van de Middelbare Hotelschool verzorgden 1250 maaltijden 'bij de boer'. Kunstenaars, zangers en acteurs werkten mee. En er kwam een tentoonstelling in het Leeuwarder Natuurmuseum en het Fries Landbouwmuseum. 'Zonder subsidie was alles veel kleinschaliger geweest', vertelt initiatiefnemer Froukje. 'Nu hebben we een breed publiek kunnen bereiken. Het waren fantastische evenementen. Bed & breakfasts, horeca en detailhandel draaiden topomzetten. De gemeente is enthousiast. En onze bezoekers weten nu wat moderne akkerbouw inhoudt en realiseren zich (veel) beter waar hun voedsel vandaan komt.'

Rond 21 juni 2023 starten de volgende Bildtse Aardappelweken.

Fotograaf: Dennis Markic

MET AGNES DE BOER OP

Dit Drentse veehouderijbedrijf was overgegaan tot schaalvergroting, maar kreeg te maken met de beperkingen op grond van de fosfaatmaatregelen. De ruimte die op het bedrijf is ontstaan door vermindering van het aantal koeien wordt nu gebruikt voor andere activiteiten en nieuwe producten. Boerin Agnes Lensing werkt samen met andere partijen in het gebied om het boerenleven en de voedselproductie zichtbaar te maken en om de toeristische sector in het gebied een impuls geven.

‘Door de boerderij open te stellen, kunnen mensen zien waar hun voedsel vandaan komt’, vertelt Agnes. ‘Daarvoor heb ik het “Koe-bonnement” ontwikkeld. Mensen nemen een abonnement op de boerderij, verbinden zich aan een koe en ik

houd ze via berichten en live-camerabeelden uit de stal op de hoogte van wat er op de boerderij en met de koe gebeurt. Tijdens jaarlijkse ontmoetingsdagen kunnen bezoekers de koeien bewonderen en andere abonnees en mij, de boerin, leren kennen.

Sinds enkele jaren ben ik educatie-boerin. De oude melkput is omgebouwd tot ontvangstruimte, waar ik korte filmpjes vertoon van het reilen en zeilen op de boerderij. Schoolklassen kunnen een educatieve ochtend boeken en het boerenbedrijf van dichtbij meemaken.

Een nieuw product dat we verkopen is het Drents Roomkaatje (een soort advocaat). We hebben de advocaatmakerij van de Rosinkhof overgenomen, zodat deze activiteit in de provincie en op een boerderij kan blijven.’

www.boerinagnes.nl

Agnes Lensing: ‘Ik wil graag met het Koe-bonnement de **verbinding** tussen het **boerenleven** en de **samenleving** tot stand brengen.’

PROVINCIE:
DRENTH
LEADER-GEBIED:
ZUIDOOST-DRENTH
GEMEENTE:
AA EN HUNZE

PROVINCIE:
DRENTH
LEADER-GEBIED:
ZUIDWEST-DRENTH
GEMEENTE:
DE WOLDEN

Roelof Dekker: ‘Heb jij weleens de **zon in de wei zien zakken?**’

www.acker-lodges.nl

ACKER LODGES

Op de boerderij van Roelof Dekker zijn zes kleinschalige en bijzondere houten vakantiewoningen (eco-lodges) gebouwd en één grote groepsloodge, tussen de koeien en schapen in een authentiek agrarisch landschap. Stedelingen kunnen zo kennismaken met het echte platteland en kunnen het agrarische bedrijf ervaren en beleven. De lodges zijn duurzaam aangelegd met een landelijke uitstraling en worden door de boer economisch duurzaam geëxploiteerd. De huisjes staan op palen en de kleuren en materialen zijn zo gekozen dat de lodges één geheel vormen met het landschap. Deze vorm van

vakantie vieren is uniek in Nederland. Door een zeer ruime en op het eerste oog willekeurige opzet ontstaat een weids gevoel waarbij de recreant het pure Drenthe kan beleven.

In de omgeving van Acker Lodges is veel te beleven. Van mooie wandel-, fiets- en kanotochten in natuurgebieden tot een spectaculair klimpark voor de kinderen. Samenwerking is gezien het kleinschalige karakter van het bedrijf nuttig en noodzakelijk. Je kunt immers niet alles alleen uitvoeren. Voor catering, boodschappenservice en fietsverhuur heeft Roelof samenwerking gezocht met lokale ondernemers.

Fotograaf: Birgit de Jong

BUITENPLAATS VECHTERWEERD

De Vechterweerd, tussen Zwolle en Dalfsen, is grotendeels waterwingebied. Het doel is om de Vechterweerd ook voor recreatie in de natuur aantrekkelijk te maken.

Buitenplaats Vechterweerd is het bedrijf van Alja en Evert Dijk, waar Galloway-runderen worden gehouden. Het erf is opengesteld voor bezoekers. Ook bieden Alja en Evert dagbesteding, ambulante begeleiding en werk aan mensen met afstand tot de arbeidsmarkt, die vaak kampen met verslaving of psychiatrische problemen als onderliggende problematiek. Buitenplaats Vechterweerd biedt een breed scala aan activiteiten die aansluiten op de interesses van de deelnemers, zoals opknappen van tweedehands meubels, diervverzorging en werken in de moestuin.

In 2020 is met subsidie van LEADER en Ruimte voor de Vecht een ontvangstruimte gerealiseerd. Hier kunnen groepen worden ontvangen, voor vergaderingen, proeverijen of andersoortige bijeenkomsten. Daarnaast is in het nieuwe ontvangstgebouw een winkel gerealiseerd, waar de boerderijproducten (vlees, eieren, hout en meubels) worden aangeboden. Alja en Evert willen zo de maatschappij naar hun boerderij halen.

Vernieuwend aan dit project is de nauwe samenwerking tussen bewoners, het waterschap Drents-Overijsselse Delta, het drinkwaterbedrijf Vitens en een ondernemer in de agrarische recreatie.

www.buitenplaatsvechterweerd.nl

Alja: 'Hiermee laten we de deelnemers op de zorgboerderij **sociale** en **werknemersvaardigheden** oefenen.'

PROVINCIE:
OVERIJSSSEL
LEADER-GEBIED:
NOORD OVERIJSSSEL
GEMEENTE:
DALFSEN

PROVINCIE:
OVERIJSSSEL
LEADER-GEBIED:
ZUIDWEST TWENTE
GEMEENTE:
HOF VAN TWENTE

Een **vernieuwende combinatie** van duurzame voedselproductie (voedselbos), educatie en recreatie op een **voormalig boerenerf**.

Fotograaf: Henriëtte Klein Beumink

HOF VAN (H)EDEN

De Hof van (h)Eden is een natuurlijk voedselerf voor educatie, recreatie en biodiversiteit. Op het erf in Stokkum combineert de familie Klein Bleumink vernieuwende landbouw (voedselbos) met educatie, kunst, voeding en recreatie, en schenkt daarbij aandacht aan ecologie, natuur en cultuurhistorie.

Het project wordt gerealiseerd op een voormalig landbouwbedrijf en is een pilot voor voedselboslandbouw. Op het erf realiseren de initiatiefnemers daarvoor 1 hectare voedselbos, een educatie- en informatiecentrum en een boomgaard met ecologische camperplekken. De inrichting is ecologisch, energieneutraal en speelt in op huidige maatschappelijke vraagstukken (uitstoot van CO₂ en stikstof, opwekking van energie). Met (h)Eden maken ze een knipoog naar de Hof van Eden waar het mooi en natuurlijk was en er genoeg

te eten was; met de (h) erbij willen de initiatiefnemers benadrukken dat ze dat doen in een modern jasje en niet alleen met een romantische blik.

Het erf is al drie generaties in familiebezit en is recentelijk overgegaan naar de volgende generatie. Door schaalvergroting in de landbouw was het erf niet meer als boerenerf in gebruik. De huidige eigenaren willen het erf weer levensvatbaar maken door nieuwe economische activiteit te ontwikkelen in de vorm van voedselproductie en het aanbieden van activiteiten voor educatie en recreatie. Daarnaast werken zij aan de vergroting van de biodiversiteit en het zichtbaar maken van de cultuurhistorie. Kenmerkende elementen die in het verleden zijn verdwenen, zoals houtwallen en hoogstamboomgaarden, zijn in ere hersteld.

www.erve-hofvanheden.nl

BELEVEND LEREN OVER KOE, KAAS EN KRINGLOOP

In dit project slaan twee agrarische bedrijven, Weidebedrijf Ter Haar in Zuna en Weivarkens in Daarle, de handen ineen om samen te gaan werken aan een korte keten, aan kringlooplandbouw en aan verbinding met burgers.

Weidebedrijf Ter Haar is een melkveehouderij waar nu al kaas wordt gemaakt van eigen melk: Zunakaas. De wei die bij de kaasbereiding vrijkomt, wordt gebruikt om de wolvarkens van Weivarkens in Daarle te voeren. 's Winters eten de varkens de achtergebleven aardappels van naburige akkerbouwers – allebei mooie voorbeelden van kringlooplandbouw. In de oude koeienstal van Weidebedrijf Ter Haar creëren de ondernemers een educatiecentrum waar toeristen en scholieren kunnen leren over

kaasproductie, korte ketens en kringlooplandbouw. Ook delen zij de opgedane kennis met andere agrarische bedrijven, onder andere via open dagen. De huidige winkel wordt uitgebreid en geprofessionaliseerd, zodat er ruimte komt voor presentatie van het varkensvlees en andere streekproducten. De winkel en de educatieruimte hebben een belangrijke rol in het leggen van verbindingen met de omgeving en de samenleving.

Met dit project zorgen beide bedrijven voor een bredere economische basis, en laten ze zien hoe samen met anderen in de omgeving een evenwichtig boerenbedrijf kan worden geëxploiteerd, passend in het huidige coulisselandschap. Voor de andere boeren in de omgeving vormt het bedrijf een mooi voorbeeld dat circulaire landbouw werkt, zowel in de veehouderij als de akkerbouw.

Foto: Zunakaas

www.zunakaas.nl

Deze landbouwbedrijven brengen **kringlooplandbouw** en **korte ketens** in de praktijk. Zij **delen hun ervaring** met scholieren, toeristen en andere agrarische bedrijven.

PROVINCIE:
OVERIJSEL
LEADER-GEBIED:
ZUIDWEST TWENTE

GEMEENTEN:
HELLEDOORN EN WIERDEN

PROVINCIE:
OVERIJSEL

LEADER-GEBIED:
SALLAND

GEMEENTE:
OLST EN DEN NUL

Dit project past goed in het streven van LEADER Salland naar **WEconomy!**

ZUIVEL VAN SALLAND

Melkveehouders Tom en Ellis Lugtenberg uit Olst en restauranthouder Leon Ripperda uit Den Nul starten samen een melkfabriek. Zij willen zuivelproducten verkopen aan de lokale horeca en bakkerijen en later ook aan scholen en de zorgsector. De melk komt van koeien van het Maas-Rijn-IJsselras die op natuurlijk grasland grazen. Deze (h)eerlijke 'Zuivel van Salland' legt een korte route af van koe naar consument. Dat betekent minder uitstoot van CO₂ en stikstof. Doordat er geen tussenhandel is, ontvangt de agrariër een betere prijs voor zijn producten. De ondernemers willen ook arbeidsplaatsen creëren voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt.

Het project is een initiatief van samenwerkende ondernemers en draagt bij aan de drie pijlers van

duurzaamheid, namelijk 'people', 'planet' en 'profit'. Het past goed in het streven van LEADER Salland naar WEconomy, een samenleving waarin de economie zich meer richt op 'Wij' dan op 'Ik'. Hiervoor steunt LEADER gezamenlijke initiatieven om de economie te versterken, bijvoorbeeld op het gebied van toerisme, streekproducten, zorg, het tegengaan van leegstand en gezamenlijke inkoop van energie. Dit project is bovendien een mooi voorbeeld van samenwerking tussen verschillende sectoren (landbouw, horeca, zorg, onderwijs, natuur) met een breed draagvlak in het gebied.

www.facebook.com/zuivelvansalland

NIEUWE ECONOMISCHE DRAGERS VOOR LANDGOED HERINCKHAVE

Net buiten het dorp Fleringen, aan het einde van een lange laan, ligt het landgoed Herinckhave. Een plek waar de geschiedenis van Noordoost-Twente tot leven komt. Tegenwoordig zet het landgoed zich in voor maatschappelijke participatie. Vrijwilligers geven rondleidingen en verrichten onderhoud aan de watermolen op het terrein. Toeristen en recreanten fietsen en wandelen graag over het landgoed. Met behulp van een bijdrage uit LEADER is op het landgoed een historische Twentse veldschuur herbouwd, die wordt gebruikt voor opslag van gereedschap en sorteren van fruit, en daarnaast wordt verhuurd voor vergaderingen en workshops.

Het landgoed herbergt een honderd jaar oude boomgaard, die vroeger fruit leverde aan de hele regio. Die rol wil men op het landgoed op kleine schaal in ere herstellen. Onder leiding van een tuindersechtpaar

komt een korte keten tot stand van regionaal geproduceerd, biologisch hoogstamfruit. Door deze nieuwe economische dragers voor de regio kan dit unieke cultuurhistorische landgoed voor toekomstige generaties blijven bestaan. Er is nieuwe werkgelegenheid geschapen en het landgoed is aantrekkelijker geworden voor toeristen. Er kunnen nieuwe ontmoetingen plaatsvinden en hiermee is het van grote meerwaarde voor de regio.

Fotograaf: Juliëtte Huis in 't Veld

Op deze locatie is zo in één klap een **divers** en **bruisend** bedrijf met een **Twentse identiteit** ontstaan.

PROVINCIE:
OVERIJSEL
LEADER-GBIED:
NOORDOOST TWENTE
GEMEENTE:
TUBBERGEN

www.herinckhave.nl

PROVINCIE:
FLEVOLAND

LEADER-GBIED:
FLEVOLAND

GEMEENTE:
DRONTEN

Gepassioneerde initiatiefnemers die met **lokale ingrediënten** een **beestachtig lekker bier** maken.

www.brouwerijartemis.nl

BROUWERIJ ARTEMIS

Water, gerst en hop – meer heb je in principe niet nodig om bier te maken. Maar als je uitsluitend met lokale grondstoffen wilt werken, is dat makkelijker gezegd dan gedaan. Brouwerij Artemis uit Dronten is daarom drie jaar geleden met de Aeres Hogeschool een project gestart om zelf hop te telen in een kas via een aquaponics-systeem. Met behulp van een groot bassin met kweekvissen zou voedselrijk water voor de hopplanten moeten worden geproduceerd. Omdat dit in de praktijk niet bleek te werken, zijn de planten naar buiten verhuisd. Nu leveren de planten goede hopbellen op die samen met de studenten worden geoogst.

Voor lokale, biologische teelt van brouwgerst is men gaan samenwerken met Agrifirm en een aantal Flevolandse akkerbouwers. Alleen het mouten van het graan kan nog niet lokaal gebeuren. Maar hier biedt een LEADER-project uit de Achterhoek uitkomst: in 2017 hebben Jan en Lidy Legters op hun

akkerbouwbedrijf een vloermouterij opgezet waar nu ook de gerst voor Artemis wordt gemout. De traditionele methode van mouten levert een veel smaakvoller product op dan regulier pilsmost.

Met de toegekende LEADER-subsidie heeft Artemis geïnvesteerd in uitbreiding van de bestaande brouwerij en de inrichting van een ontvangstruimte. In deze ruimte worden toeristen, en scholieren en studenten van het voortgezet en hoger onderwijs in Dronten ontvangen.

Fotograaf: Marijn Alons

GOED GEVULDE SPAARVARKENS

De varkens van De Goed Gevulde zijn een klasse apart: een kruising tussen wild zwijn en Duroc-varken, die het jaar rond buiten leven in familiegroepen. Dit levert heerlijke ambachtelijke producten op, die worden afgezet via de eigen webshop van eigenaresse Inge Vleemingh. Ook onder lokale restaurants vindt dit kwaliteitsvlees gretig aftrek.

In onze moderne maatschappij wordt enorm veel goed voedsel weggegooid. Bij de Goed Gevulde Spaarvarkens eten de varkens Achterhoekse reststromen als groente en fruit met een plekje, oud brood en kaaswei. De reststromen halen ze op bij diverse Achterhoekse bedrijven. Hiermee gaan ze voedselverspilling tegen en maken ze (h)eerlijk en goed vlees met de smaak van vroeger. Volgens smaakkeners als chef-koks en

slagers is het vlees vergelijkbaar met de beroemde Spaanse en Italiaanse varianten.

Inge werkt hiervoor intensief samen met lokale bedrijven en organisaties. Met de LEADER-bijdrage kan Inge doorgroeien naar een volledig circulair bedrijf met werk en inkomen voor één fulltime-medewerker. Om die reden is de vleesafzet vergroot, zijn de varkensweides uitgebreid en lopen er nu meer varkens.

Fotograaf: Jan Ruland van de Brink

www.degoedgevulde.nl

Met het project Goed Gevulde Spaarvarkens zet de Achterhoek zich op de kaart als **voorbeeldregio** op het gebied van **circulaire economie** en **kringlooplandbouw**.

PROVINCIE:
GELDERLAND
LEADER-GEBIED:
ACHTERHOEK
GEMEENTE:
BRONCKHORST

PROVINCIE:
GELDERLAND

LEADER-GEBIED:
ACHTERHOEK

GEMEENTE:
ALLE ZEVEN ACHTER-
HOEKSE GEMEENTEN

Voedsel brengt *heden* en *verleden, boer en burger* bij elkaar.

www.farmfoodfamily.nl

RAKEN MET SMAKEN

Voedselontwerper Katja Gruijters verdiepte zich in de historie van de streekproducten van de Achterhoek in opdracht van het Cultuur- en Erfgoedpact Achterhoek. In dit pact werken negen gemeenten samen aan de identiteit en vitaliteit van de regio: Aalten, Berkelland, Bronckhorst, Doetinchem, Oost Gelre, Oude IJsselstreek en Winterswijk.

In Katja's onderzoek kwam 'familie' naar voren als verbindend thema. Dat sluit goed aan bij 'naoberschap', het aloude Achterhoekse systeem dat mensen ook vandaag de dag aanmoedigt om naar elkaar om te zien. In dit geval traceerde Katja families van ingrediënten en gewassen. Op basis van haar onderzoek kon ze elke voedsel familie aan een van de zeven gemeenten koppelen. Hieruit ontstond Raken met Smaken.

In de oogstmaand september 2019 startte Raken met Smaken met een bijzonder evenement rond voedsel in het Uhrlokaal op het DRU

Industriepark. Dit is een uniek gebied in Ulft met industrieel erfgoed waar mensen wonen, werken en ontspannen. Aansluitend ging in het seizoen 2019/2020 de Farm Food Family 'on tour' door de Achterhoek, steeds op een ander boerenerf. Het landbouwproduct van de ontvangende boer vormde daarbij steeds de basis voor de evenementen.

Fotograaf: Sabine Grootendorst

BUITENGEWONE VARKENS: WEET WAT JE EET!

De eigenaren van het bedrijf “Buitengewone varkens”, Stan Gloudemans en Josse Haarhuis, laten varkens scharrelen op diverse akkers, bossen en weilanden van particulieren, gemeenten en landgoedeigenaren in de provincie Utrecht, vaak op plekken die voor het publiek toegankelijk zijn. Door in de grond te wroeten en ongewenste planten en wortels te eten, dragen de varkens bij aan natuurbeheer. Daarnaast eten ze oogstresten en reststromen van de productie van voedingsmiddelen voor de mens. Uiteindelijk komen ze als een duurzaam streekproduct terecht op het bord van de consument thuis en in de horeca.

Het buitengewone aan deze vorm van landbouw is dat alle varkens het hele jaar door buiten mogen scharrelen. Wel hebben ze schuilhutten tegen koud en nat weer. Binnen dit project wordt daarom ook een nieuw type hok ontwikkeld en in de praktijk

getest: de Mobihog. Deze mobiele schuilhutten geven niet alleen beschutting, maar bieden ook een voer- en drinkwatervoorziening. Deze manier van varkenshouden waarbij de varkens meer taken krijgen dan alleen groeien is bij veel mensen nog onbekend. Daarom wordt er ook veel tijd en energie besteed aan het informeren van burgers, met name uit de stad, over deze circulaire en diervriendelijke manier van varkens houden.

Het mes snijdt aan meerdere kanten: biodiversiteit, streekproduct, dierenwelzijn, korte ketens, verbinding boer – burger.

www.buitengewonevarkens.nl

PROVINCIE:
UTRECHT
LEADER-GEBIED:
UTRECHT OOST
GEMEENTE:
MEERDERE GEMEENTEN

PROVINCIE:
UTRECHT

LEADER-GEBIED:
WEIDSE VEENWEIDEN

GEMEENTE:
OUDEWATER

Een innovatief project dat inspeelt op de vraag naar **gezond** en **duurzaam** geproduceerd voedsel van dichtbij.

PROEFTUIN AVOCADO'S

Een populaire hobby in Corona-tijd: zelf een avocadoboompje kweken uit een pit. Maar ze professioneel gaan telen in Nederland, kan dat? Judith en Rick van VoF De Vor zijn overtuigd van wel. Ze willen daarom op hun melkveebedrijf in Snelrewaard als neventak avocado's gaan telen.

Avocado's zijn erg voedzaam en gezond en de consumptie in Nederland heeft afgelopen jaren een vlucht genomen. De ecologische voetafdruk van een avocado is echter wat minder gezond; voor de teelt is relatief veel water nodig en de verre reis naar Europa is belastend voor het milieu. Judith en Rick willen gaan kijken hoe ons voedsel op een andere manier geproduceerd kan worden, in verbinding met de directe omgeving, consument en burger, waarbij ook duurzaamheid een belangrijke rol speelt. Na een gedegen onderzoek naar de technische en economische mogelijkheden zijn zij tot de conclusie gekomen dat avocadoteelt in

Nederland mogelijk is en zien zij kansen voor een bedrijfsmatige teelt in Nederland.

Met dit project starten ze een Proeftuin Avocado's op. De Proeftuin gaat zich niet alleen bezighouden met het telen en verkopen van avocado's, maar wil ook een leeratelier zijn om de kennis en ervaring te delen met onderwijs, bezoekers, collega-agrariërs en andere geïnteresseerden.

WILDER LAND: EEN UNIEK THEEKRANSJE!

Matthijs en Daan van Wilder Land maken (on)kruidenthee die bijdraagt aan herstel van de biodiversiteit. Ze werken daarvoor samen met boerenbedrijven waar ze kruiden inzaaien die goed zijn voor de biodiversiteit, mooi zijn in het landschap én die lekker zijn als (on)kruidenthee. Met de bijdrage van LEADER hebben ze een mobiele drogerij gerealiseerd waarmee ze bij de boeren op het erf, samen met in- en omwoners van het gebied, de thee kruiden kunnen oogsten en er gelijk (streek) thee van kunnen maken. Dit organiseren ze in de vorm van oogstfeesten. Daarnaast hebben ze een kruidenoogstworkshop ontwikkeld.

Speciaal voor het LEADER-gebied Weidse Veenweiden hebben ze ook een 'veenweidenthee' ontwikkeld, de 'holy smokey', een gloednieuw streekproduct

waarin de geschiedenis van het veen en de turf te ruiken en te proeven is. De diverse soorten thee worden verkocht via de eigen webwinkel, in lokale boerderijwinkels en via de horeca. De verwerking van de thee doen Matthijs en Daan deels samen met een sociale werkplaats. Een mooi voorbeeld van het maken van verbindingen: landbouw met natuur, stad met platteland, boer met burger en economische met sociale doelen.

Het project laat zien dat **biodiversiteit** kan leiden tot een **verdienmodel** dat ook nog eens zorgt voor **verbinding** tussen boeren en burgers.

www.wilder-land.com

PROVINCIE:
UTRECHT
LEADER-GBIED:
WEIDSE VEENWEIDEN
GEMEENTE:
MEERDERE GEMEENTEN

Fotograaf:
Anko Stoffels

PROVINCIE:
NOORD-HOLLAND
LEADER-GBIED:
KOP VAN NOORD-HOLLAND
GEMEENTE:
TEXEL

Het project is een schoolvoorbeeld van een **integrale aanpak**, waarbij verschillende **stakeholders** elkaar vinden in een **gemeenschappelijk doel** en een gezamenlijke aanpak.

TOERISTISCHE PAREL DE HOGE BERG

De Hoge Berg op Texel is een restant van een gletsjer uit de IJstijd. Het gebied loopt van het oosten van Den Burg tot aan Den Hoorn. De Hoge Berg zelf ligt op 15 meter boven NAP en vormt het hoogste gedeelte van dit unieke geologische gebied. Vanaf de berg heb je een grandioos uitzicht over het gebied. Landschappelijk is de Hoge Berg een van de 'pareltjes' van Texel en de Wadden; een zeer karakteristiek, glooiend landschap tegen een decor van schapen, tuinwallen, kolken en schapenboeten.

Aanleiding voor het project 'Toeristische parel De Hoge Berg' was een breed gedragen zorg over de toekomst van dit bijzondere gebied. Het karakter, uniek voor de Waddenregio, dreigde onomkeerbaar te veranderen en daarmee zou de toeristische waarde eveneens verdwijnen.

In het project werken schapenboerderijen samen met toeristische ondernemers, lokale musea en natuurorganisaties, zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Agrarische Natuurvereniging, om de Hoge Berg toeristisch op de kaart te zetten op een kwalitatief hoog niveau. Dit gebeurt door te investeren in educatie, informatie, toeristische arrangementen, cultuurhistorische elementen en (agro)toeristische voorzieningen. Uiteraard levert het de deelnemende ondernemers ook extra inkomsten op.

www.hogebertgtxel.nl

LEVEN VAN DE WIND

De Wieringermeer is de perfecte locatie voor windmolens. Akkerbouwers Jacco en Marbel de Graaf hadden dat ook goed begrepen en investeerden in de plaatsing van een windmolen op hun bedrijf in Wieringerwerf. Daarnaast wordt er ook duurzame energie opgewekt met maar liefst 1.500 zonnepanelen, die op de daken van de schuren liggen. Marbel en Jacco hadden het hier bij kunnen laten, maar ze willen het belang van duurzame energieopwekking ook uitdragen. Door het informeren en enthousiasmeren van met

name de jeugd over duurzaamheid en technologie willen zij jongeren inspireren om hun eigen toekomst in het gebied vorm te geven. Daarom hebben ze op hun bedrijf ook een Beleefcentrum gerealiseerd. Schoolklassen van groep 4 tot en met groep 8 kunnen hier van alles leren over duurzame energie: de herkomst van energie, de verschillende vormen van energie en hoe we deze ook zelf duurzaam kunnen opwekken. Theorie en filmpjes, afgewisseld met heel veel proefjes. En natuurlijk gaan ze aan het eind ook nog even zelf die reuzegrote windmolen in!

Het beleefcentrum voor de **lokale gemeenschap** blinkt uit door zijn **bottom-up aanpak**, in samenwerking met andere sectoren.

PROVINCIE:
NOORD-HOLLAND
LEADER-GBIED:
KOP VAN NOORD-HOLLAND
GEMEENTE:
HOLLANDS KROON

www.levenvandewind.com/metdeklas

PROVINCIE:
ZUID-HOLLAND
LEADER-GBIED:
POLDERS MET WAARDEN
GEMEENTE:
REEUWIJK

Een mooi voorbeeld van hoe mensen de **ontwikkeling** van hun gebied **in eigen hand** nemen.

www.stichtingweidsbloemendaal.nl

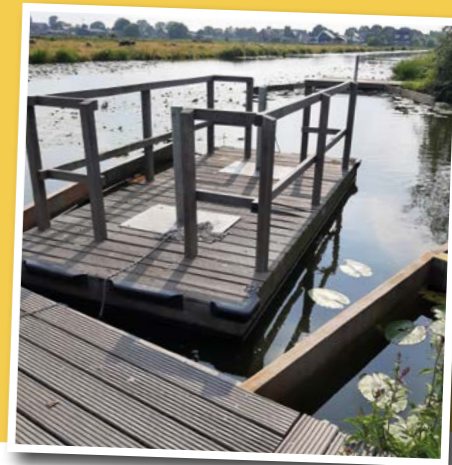
WEIDS BLOEMENDAAL

In 2030 is polder Bloemendaal, gelegen midden in het Groene Hart, een prachtige weidse en natuurlijke polder. De nu nog oude sierteeltpolder is dan een polder met koeien in de wei, voldoende rustplekken voor weidevogels in het land en volop wandel- en fietsmogelijkheden voor de bewoners uit de omliggende dorpen en steden als Gouda en Waddinxveen.

Wandelaars nemen het pad over het veenweideperceel naar de Winterdijk die dwars door Polder Bloemendaal loopt. Vanaf deze dijk hebben zij een fantastisch uitzicht over de polder. De wandeling gaat verder naar de vogelkijkhut en het educatiecentrum waar men informatie vindt over natuur, landschap en poldergeschiedenis. De nattere percelen in de polder zijn begroeid met lisdoddes, wilgen en gagel; deze gewassen vormen het voedsel voor de runderen of het strooisel in de

potstal. Het vlees van de runderen is te koop bij de boerderijwinkel en bij slagers in de buurt en uiteraard staat het ook op de menukaart van lokale restaurants.

Deze visie gaat de Stichting Weids Bloemendaal samen met lokale ondernemers, een boomkweker en een melkveehouder de komende jaren verder realiseren.

LOCAL2LOCAL CIRCULAR ORCHIDS

Het kost maar liefst zeventig weken om van een zaadje een bloeiende orchidee te krijgen. En na een bloeitijd van zes tot twaalf weken wordt in meer dan 90% van de gevallen de orchidee weggegooid! Orchideeënkwaker Ronald Koelman, derde generatie tuinder op deze plek, vond dit doodzonde, want met een beetje kennis en aandacht kun je binnen een maand of drie een orchidee steeds weer in bloei krijgen. Hij bedacht daarom het concept van de refurbished orchid, onder de naam Local2local Circular Orchids. Na de bloei gaat de plant terug naar zijn bedrijf Koelman Plants en die brengt de orchidee opnieuw tot bloei, waarna de klant er weer zes tot twaalf weken van kan genieten.

Klanten kopen de plant dus niet, maar ze nemen eigenlijk een abonnement op bloeitijd: flower-as-a-service. Dit circulaire concept wordt nu eerst in Amsterdam uitgetest en wanneer dat slaagt, zal het breder in de Randstad op de markt worden gebracht. Behalve een circulair is het ook een sociaal concept, want Roland werkt bij de inname van de uitgebloeide orchideeën samen met Pantar, een Amsterdams leer- en werkbedrijf voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt.

Een *innovatief, circulair, lokaal concept* dat wordt uitgevoerd in een bijzonder *samenwerkingsverband* tussen een tuinbouwbedrijf en een grootstedelijk leerwerkbedrijf.

www.circularorchids.nl

PROVINCIE:
ZUID-HOLLAND
LEADER-GBIED:
HOLLAND RIJNLAND
GEMEENTE:
NIEUWKOOP

PROVINCIE:
ZUID-HOLLAND
LEADER-GBIED:
HOLLAND RIJNLAND
GEMEENTE:
NIEUWKOOP

Een *unieke samenwerking* van een lokale agrariër met toeleveranciers en kennisinstituten, met *voorbeeldwerking* voor andere ondernemers in de toeristische en agrarische sector.

www.hooiberghutten.nl/locaties

WATERLINIEHOEVE

Midden in het Groene Hart, aan het riviertje de Grecht, ligt het melkveebedrijf van de familie Boer. De Grecht maakt onderdeel uit van de Oude Hollandse Waterlinie, een verdedigingslinie uit vervlogen tijden die nu een belangrijke trekker voor recreanten en toeristen is. De familie Boer zag hierin kansen om de economische basis van het bedrijf te verstevigen en ontwikkelde een plan voor vier Hooiberghutten 'versie 2.0'. Op het terrein komen vier accommodaties, die zoveel mogelijk worden gebouwd met biobased materialen uit de regio.

Zo wordt er in de wanden olifantsgras verwerkt dat 25 kilometer verderop wordt geteeld door een akkerbouwer in de Haarlemmermeer. Ook in en om de hutten wordt er veel aandacht besteed aan de duurzaamheid, circulariteit en landschappelijke inpassing van de hutten. Het Veenweideninnovatiecentrum en studenten van TU Delft en Wageningen UR denken daarin volop mee. Hopelijk leiden de ervaringen met deze biobased materialen tot bredere toepassing in de bouw van accommodaties voor recreatie en toerisme op het platteland en van andere agrarische gebouwen.

ZEEUWS-VLAAMSE FRIET - ZVL

Steijaert Landbouw VOF is het akkerbouwbedrijf van de familie Steijaert. Al vijf generaties verbouwt de familie aardappelen op vruchtbare zeelei. De jongste generatie heeft de uitdaging opgepakt om het anders te gaan doen door de reis van land tot bord zo kort mogelijk te maken. Daarvoor hebben ze Zeeuws-Vlaamse Friet opgericht waarmee ze ambachtelijke, voorgebakken frieten maken. Met ZVL Friet kunnen ze de kwaliteit van hun product blijven waarborgen, de bodem beschermen en krijgen ze een eerlijke prijs voor hun product.

Het onderscheidend vermogen van dit project zit in het zelf verwerken van het product, de lokale afzet en de samenwerking die wordt aangegaan met partijen in de regio, voor een duurzame en volhoudbare landbouw. Zo wordt er samengewerkt met Grenspark Groot Saeftinghe, ZLTO en ZAJK en met een open innovatie- en expertisecentrum van het bedrijfsleven en het onderwijs.

Er wordt gewerkt aan productinnovatie, kennisoverdracht en onderzoek en ontwikkeling van een verdienmodel voor de boeren en de keten. Met behulp van een culinair adviseur en ontwerpers vestigen ze de aandacht op de Zeeuws-Vlaamse eetcultuur in het algemeen en de Zeeuws-Vlaamse friet in het bijzonder.

'De lekkerste friet komt uit Zeeuws-Vlaanderen: *de frietregio!*

PROVINCIE:
ZEELAND
LEADER-GEBIED:
ZEEUWS-VLAANDEREN
GEMEENTE:
HULST

www.zvlfriet.nl

PROVINCIE:
ZEELAND
LEADER-GEBIED:
MIDDEN- EN NOORD-ZEELAND
GEMEENTE:
NOORD-BEVELAND

Het project *versterkt de sociale positie* van boeren en vissers in de provincie.

www.zeeuwsekringloop.nl

ZEEUWSE KRINGLOOP – SAMEN VERDER MET BURGER, BOER EN VISSER

Tijdens een bezoek aan het Europees Parlement in Brussel vestigden jonge boeren van het ZAJK de aandacht op het belang van gesprekken tussen boeren en burgers over agrarische producten, bedrijfsvoering en maatschappelijke thema's. Ook bleek dat er een grote mate van overeenstemming was over de noodzaak om de onderlinge communicatie te verbeteren. Naar aanleiding van dit bezoek is het project De Zeeuwse Kringloop ontstaan. Hierin gaan de initiatiefnemers ZAJK, MBO Scalda en Zeeuws Land- & Viscollectief samen met een groot aantal (agrarische) ondernemers en andere organisaties op het gebied van onderwijs, milieu en horeca op verschillende manieren de uitwisseling organiseren tussen boer en burger. Het project is erop gericht boer en burger meer bewust te maken van elkaars belangen,

visies en meningen uit te wisselen en zo mogelijk tot ander productie- en consumptiegedrag te komen.

In het project worden diverse activiteiten georganiseerd. Hierbij wordt verteld over de Zeeuwse agrarische en visserijsector en gaan boeren en burgers met elkaar in gesprek over agrarische en visserijproductie. Een belangrijke doelgroep in het project zijn jongeren, omdat zij verandering teweeg kunnen brengen. Het onderwijs wordt daarom uitgebreid bij het project betrokken, bijvoorbeeld via gastlessen van boeren en vissers. Ook zijn er recreatieve activiteiten waarbij burgers in contact kunnen komen met de agrarische sector.

DE
Z EEUWSE
KRINGLOOP

PRECISIELANDBOUW IN DE GEBIEDSIMPULS N69

Drie loonwerkers, een boomkweker en twee veehouders zijn samen met ZLTO op onderzoek gegaan naar precisielandbouw en de mogelijkheden die precisietechnieken bieden. Bij precisielandbouw krijgen planten (of dieren) met behulp van technologie heel nauwkeurig de behandeling die ze nodig hebben; hiervoor worden verschillende technologieën ingezet zoals GPS, sensortechnologie, ICT en robotisering. Resultaten van precisielandbouw kunnen zijn dat er minder uitspoeling en betere benutting is van nutriënten en minder verbruik van water en brandstof.

Bij de deelnemende bedrijven worden bodemscans en dronebeelden gemaakt, opbrengstmetingen gedaan en taakkaarten geïnterpreteerd. De informatie die uit de scans, beelden en metingen komt, wordt onderling uitgewisseld en vertaald naar

leerpunten. Een van de deelnemers is het loonbedrijf van de gebroeders Moonen, dat al aan precisiebemesting deed. Omdat deze nog niet helemaal goed werkte, is een scan van de bodem uitgevoerd om nog preciezer te kunnen bemesten.

Het komende groeiseizoen zal benut worden om de voorgestelde innovaties op de deelnemende bedrijven uit te proberen. Later kunnen ook ervaringen worden uitgewisseld met andere ondernemers in het gebied. Ook wordt er dan gekeken hoe informatie over de opgedane kennis ter plekke met burgers gedeeld kan worden, zodat hun betrokkenheid bij de landbouw kan worden vergroot.

Fotograaf: Henny van Gulp

Een **unieke, lerende samenwerking** tussen agrarisch ondernemers die stad en platteland verbindt en het **regionale bedrijvenetwerk** versterkt.

PROVINCIE:
NOORD-BRABANT
LEADER-GEBIED:
GRENSCORRIDOR N69
GEMEENTEN:
VALKENSWAARD, BERGEIJK,
WAALRE, EERSEL, VELDHOVEN

PROVINCIE:
NOORD-BRABANT
LEADER-GEBIED:
GRENSCORRIDOR N69
GEMEENTE:
EERSEL

Duurzame, nieuwe **verbindingen** tussen stad en platteland in samenwerking met andere **bedrijven, onderwijs** en **Brainport**.

www.nieuwerwets.nl

BOERENKAAS VERBINDT BOER EN BURGER

Een innovatielab, een proeflokaal en een energieneutrale kaasmakerij, dát is het project van landbouwondernemer Wilco de Crom. Maatschap De Crom gelooft in vernieuwing en zoekt actief de verbinding met lokale ondernemers en burgers. Onder de naam 'Nieuwerwets' verwerkt zij de koeienmelk duurzaam tot kaas en brengt die lokaal op de markt. Dit gebeurt onder andere in een boerderijwinkel die aansluit op wandel- en fietsknooppuntroutes. Bezoekers kunnen een kijkje nemen bij de melkkoeien en de verwerking van de melk tot kaas.

Op het boeren erf komt ook een innovatielab. Hier werkt De Crom samen met onderwijsinstellingen en ondernemers aan circulaire en klimaatneutrale innovaties en nieuwe toegevoegde waarden voor het kaasproduct. Te denken valt aan producten voor lokale nichemarkt-

en, met bijvoorbeeld onderscheidende kruidenkazen en kazen voor mensen met allergieën. De Crom draagt zelf ideeën hiervoor aan, maar deze kunnen ook komen vanuit het onderwijs en het bedrijfsleven.

Op het erf komen ook werkplekken en een vergaderlocatie in samenwerking met Seats4Silence, een netwerkplein op het platteland voor ondernemers en werknemers uit de Brainportregio. De gebruikers daarvan kunnen dan meteen kennismaken met het melkveebedrijf en het innovatielab.

DE REUSCH: ETEN EN DRINKEN VAN ZOVER JE KUNT KIJKEN

In Schimmert staat een voormalige watertoren, een rijksmonument dat in de volksmond de Reus van Schimmert heet, van waaraf je 46 kilometer ver kunt kijken. Een innovatieve ondernemer maakt samen met producenten van deze monumentale watertoren een locatie voor het ontdekken en beleven van regionale streekproducten. Het motto is 'Eten en drinken van zover je kunt kijken', want 'De Reusch' biedt op bijna veertig meter hoogte letterlijk en figuurlijk uitzicht op de Euregio en alles wat die te bieden heeft.

Het concept omvat een uitkijkplatform, productiefaciliteiten zoals een microbrouwerij, een verkooppunt voor streekproducten en een brasserie. Vanuit de watertoren kun je deelnemen aan groepsarrangementen, workshops en educatieve activiteiten. In het voormalige watervat komt een 'Smaaktheater'. Daar kan een breed publiek op een unieke,

vierdimensionale wijze, in geuren en kleuren, kennismaken met de Euregio en haar streekproducten.

Bij De Reusch gaat men ervanuit dat de bodem een rijke en onuitputtelijke bron van leven en duurzame innovatie is. Daarom stimuleert men het verantwoorde gebruik van de bodem door het verbouwen, telen, maken en verkopen van lokale producten. Daarnaast wordt het gebouw als eerste rijksmonument duurzaam en energieneutraal gerenoveerd.

Fotograaf: Mat Snijders

Door *innovatief ondernemerschap* blijft dit bijzondere gebouw behouden voor latere generaties en krijgen *regionale producten* een *uniek podium*.

PROVINCIE:
LIMBURG
LEADER-GBIED:
ZUID-LIMBURG
GEMEENTE:
BEEKDALEN

www.dereusch.nl

Coöperatieve winkel
Gedeelde Weelde

LEADER IS NIET ALLEEN LANDBOUW, MAAR BIJVOORBEELD OOK...

VERNIEUWENDE VORMEN VAN RECREATIE EN TOERISME

HUISDUINEN ONTZET

Fort Kijkduin en voormalig logementsgebouw het Casino worden attractief én interactief gemaakt en verbonden met een verhaallijn.

LEADER-gebied: Kop van Noord-Holland

CAMPING DE REEËNWISSEL

Camping de Reeënwissel grenst aan het Nationale Park Het Drents-Friese Wold en heeft haar camping nu ook toegankelijk gemaakt voor dagjesmensen.

LEADER-gebied: Zuidwest-Drenthe

TOEKOMST VOOR CULTUUR

VEENMUSEUM – OONZE TAAL HEF DOAR EEN DAALDERSE PLEKKE!

De streektaal heeft in een vernieuwde expositieruimte en op de website van het Veenmuseum in Westerhaar een prominente rol gekregen doordat alle informatie tweetalig wordt aangeboden.

LEADER-gebied: Zuidwest Twente

CULTUREEL LOSSER ONDER DAK

In Losser hebben verenigingen samen een evenemententent aangeschaft voor algemeen gebruik in de gemeente. Op die manier kunnen door vrijwilligers georganiseerde evenementen altijd doorgang vinden. **LEADER-gebied:** Noordoost Twente

VOEDSEL VAN DICHTBIJ

ANNA'S ZUIVELLOKAAL ABCOUDE

Op melkveehouderij Anna's Hoeve in Abcoude wordt een productielocatie gerealiseerd waar (nieuwe) zuivelproducenten hun ideeën voor lokale, duurzame en ambachtelijke zuivelproducten kunnen ontwikkelen, verfijnen en marktrijp maken.

LEADER-gebied: Weidse Veenweiden

COÖPERATIEVE WINKEL GEDEELDE WEELDE

De Coöperatie Gedeelde Weelde heeft in Maastricht in het Eiffel-gebouw (voormalige Sphinxfabriek) een coöperatieve voedings- en levensmiddelenwinkel geopend en organiseert van daaruit bijeenkomsten, excursies, kookworkshops en andere activiteiten om boer en burger met elkaar te verbinden.

LEADER-gebied: Zuid-Limburg

JONGEREN

ICT EN ONDERWIJS HARDENBERG

ICT-bedrijven in Hardenberg hebben samen met onderwijsinstellingen in Hardenberg een stimuleringsprogramma uitgewerkt waarbij leerlingen al op jonge leeftijd in aanraking komen met de ICT-techniek en de ICT-bedrijven.

LEADER-gebied: Noord Overijssel

PLATFORM TECHNIEK SALLAND

Platform Techniek Salland gaat van vijftien technische bedrijven uit Salland een Virtual Reality (VR) bedrijfservaring maken en deze via een onlineplatform aanbieden aan leerlingen zodat ze een realistisch en positief beeld krijgen van de technische sector in Salland.

LEADER-gebied: Salland

HERBESTEMMING VOORMALIGE AGRARISCHE EN RELIGIEUZE GEBOUWEN

HERINRICHTING CULTUURCENTRUM NICOLAASKERK KORTGENE

Zeeuwen en toeristen kunnen straks niet alleen kerkdiensten bijwonen maar ook genieten van Noord-Bevelandse cultuur, historie en gastronomie.

LEADER-gebied: Midden- en Noord-Zeeland

DE HARTEBAAN

Een van de bekendste en meest gefotografeerde houten bollenschuren van de Bollenstreek, "De Hartebaan", is omgebouwd tot woonhuis, bed & breakfast en diëtistenpraktijk. Zo is de schuur op eigentijdse wijze, gebaseerd op de principes van de circulaire economie, nieuw leven ingeblazen in de geest van de oude bollentraditie.

LEADER-gebied: Holland Rijnland

NATUUR EN GROEN

INSECTENEXPEDITIE REESTDAL

Twee verblijfsrecreatieondernemers in IJhorst en Balkbrug bouwen origineel ontworpen insectenlodges waarin gasten de 'wereld van insecten' kunnen beleven.

LEADER-gebied: Noord Overijssel

SLOT ROGGEBOT

In Dronten wordt Slot Roggebot gerealiseerd: een nieuwe ontmoetingsplaats voor (natuur)excursies, educatie over eetbare natuur, natuurfestivals en meer. Het gebouw wordt geheel opgebouwd uit natuurlijke materialen.

LEADER-gebied: Flevoland

LEEFBAARHEID EN SOCIALE INNOVATIE

MET GEZWINDE SPOED RETRANCHEMENT AAN ZEE

De uitbreiding van het Zwin is voor de bewoners van Retranchement aanleiding geweest om een dorpsplan op te stellen waarin de samenhang tussen dorp en zee vorm krijgt, kansen voor recreatie en toerisme worden benut en de leefbaarheid wordt versterkt.

LEADER-gebied: Zeeuws-Vlaanderen

SPEEL- EN BEWEGEPARK DE STROET TE BELTRUM

In Beltrum is een viergeneratiepark gerealiseerd met daarin speel- en beweegtoestellen, een dierenweide en activiteiten en ontmoetingsmogelijkheden.

LEADER-gebied: Achterhoek

DUURZAAMHEID

‘ENERGIE VOOR ALLEN, SAMEN BETER’

In dit project op een hitech-productiebedrijf van sla zijn verschillende innovaties gekoppeld die gericht zijn op lokale, duurzame energiekringlopen.

LEADER-gebied: Kop van Noord-Holland

EDUCATIE OVER WATER

Hoe belangrijk water is en hoe we daar in Nederland mee omgaan kunnen scholen zien, voelen én beleven met het educatieprogramma Waterfort. Hierin wordt uitgelegd wat de kracht van water in al haar aspecten is.

LEADER-gebied: Utrecht Oost

Meer informatie over deze en andere LEADER-projecten is te vinden op de website van Netwerk Platteland: www.netwerkplatteland.nl

Overzicht

AFKORTINGEN EN BEGRIPPEN

ELFPO	Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling. Hieruit komen de Europese middelen voor de uitvoering van het plattelandsbeleid, waarbinnen LEADER valt.	LTO	Land- en Tuinbouworganisatie Nederland is een Nederlandse ondernemers- en werkgeversorganisatie voor akkerbouwers en tuinbouwers.
GLB	Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Dit is het Europese beleid voor landbouw en platteland, dat sinds de jaren '60 van de vorige eeuw bestaat. De eerste pijler omvat marktordeningsmaatregelen en directe inkomenssteun aan agrarische ondernemers; de tweede pijler wordt gevormd door het plattelandsbeleid.	POP	Plattelandsontwikkelingsprogramma, de Nederlandse invulling van het Europese plattelandsbeleid, ook wel de 2e pijler van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) genoemd.
Green Deal	De Europese Green Deal is het programma van de Europese Commissie om klimaatverandering tegen te gaan.	ZAJK	Zeeuws Agrarisch Jongeren Kontakt
LEADER	Liaisons entre Actions du Développement de l'Économie Rurale, oftewel verbindingen tussen projecten gericht op de ontwikkeling van de plattelandseconomie.	ZLTO	Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (een van de drie samenwerkende organisaties die samen LTO vormen).

Colofon

Uitgave van LEADER Netwerk Nederland

Redactie en samenstelling Marianne Breedijk, Ilia Neudecker en Bart Soldaat

Ontwerp Janty Design

Druk Provincie Groningen

Fotomateriaal De redactie heeft haar uiterste best gedaan om te achterhalen of er op de gebruikte foto's auteursrecht rust. Waar dit het geval is, is de naam van de fotograaf bij de betreffende foto vermeld.

Oktober 2021

Europees Landbouwfonds voor
Plattelandontwikkeling.
Europa investeert in zijn platteland.

www.netwerkplatteland.nl

www.leader-netwerk-nederland.org

LEADER Netwerk Nederland